

Łukasz SZATANEK

Katedra Historii i Teorii Architektury, Wydział Architektury, Politechnika Śląska, Gliwice

ANALIZA ZAŁOŻENIA KARMELITÓW BOSYCH P.W. ŚŚ. MICHAŁA ARCHANIOLA I JÓZEFA W ŚWIETLE PRZEPISÓW BUDOWLANYCH I REGUŁY

Streszczenie: Artykuł przedstawia założenie Karmelitów Bosych w Krakowie pod wezwaniem ŚŚ. Michała i Józefa w świetle reguły Św. Alberta i przepisów budowlanych.

Słowa kluczowe: zakon, Karmelici Bosi, architektura sakralna Krakowa, przepisy budowlane, reguła Św. Alberta

ANALYSIS DISCALCED CARMELITE'S FOUNDATION DEDICATED TO SS. MICHAEL AND JOSEPH IN THE LIGHT OF BUILDINGS REGULATIONS AND RULE

Summary: This paper presents the establishment of the Discalced Carmelites in Krakow under the invocation of SS. Michael and Joseph in the light of the rule of St. Albert and building regulations.

Keywords: Order, Discalced Carmelites, Krakow church architecture, building regulations, the rule of St. Albert

1. Historia Zakonu karmelitańskiego

Zakon Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel wywodzi się z Palestyny z pasma górskiego o nazwie Karmel, położonego nad Morzem Śródziemnym niedaleko miejscowości Haifa. Początek zakonu datuje się na XII wiek. Wtedy to do pustelników osiadłych w Wadi – es – Siah dołączyli rycerze – krzyżowcy. W 1209 przełożony wspólnoty uzyskał od Patriarchy Jerozolimskiego Św. Alberta regułę dającą początek zorganizowanego życia zakonnego. Od tego momentu zakon zaczął się rozwijać na Górze Karmel jak i w Palestynie. Ze względu na opanowanie Palestyny przez Turków życie mnichów zaczęło się komplikować

i zmuszeni byli emigrować. Miejszem ucieczki była Europa. Początkowo Karmelici osiedlili się na Cyprze i rozpoczęli budowę kolejnych klasztorów na Sycylii, koło Marsylii oraz w Anglii.

W związku z emigracją do Europy zakon zmuszony był do przystosowania swojej reguły do nowych warunków – odmiennych w stosunku do tych występujących w Palestynie. Po wieloletnich wysiłkach i walkach z innymi zakonami Bracia Góry Karmel zostali zaakceptowani przez Papieży jako zakon żebrzący. Połowa XIII wieku to złoty wiek rozwoju opisywanej grupy w Europie Zachodniej jak i Wschodniej. Związane to było z objawieniem Najświętszej Maryi Panny nadającej Szkaplerz Święty Świętemu Szymonowi Stockowi.

Rozkwit Zakonu spowodował, że w 1395 powstał pierwszy klasztor w Polsce w Krakowie. Wcześniej powstały dwa założenia nie leżące na terenie ówczesnej Polski tzn. klasztor w Strzegomiu (1382) i Gdańsku (1380). Koniec XIV wieku to okres rozluźnienia w zakonach, czas upadku wielu oraz złączenia reguł zakonnych. W połowie XVI wieku zauważono problem i starano się mu zapobiec poprzez liczne reformy. Jednak zmiany były bardzo głęboko już zakorzenione w świadomości ludzi.

Dopiero reforma Św. Teresy od Jezusa oraz Św. Jana od Krzyża spowodowała radykalną zmianę, która doprowadziła do oderwania się nowej gałęzi Zakonu. Od połowy XVI wieku w Europie zaczęły istnieć dwa niezależne zakony: pierwszy – istniejąca gałąź – Zakon Braci Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel (zwani Karmelitami Trzewiczkowymi) oraz drugi – nowa gałąź – Zakon Braci Bosych Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel (Karmelici Bosi). Od tego momentu w świecie jak i w Polsce rozwijały się dwa Zakony o wspólnych korzeniach.

2. Reguła Św. Alberta

Zawsze pierwotna reguła Św. Alberta była początkowym wyznacznikiem, kanonem dla Karmelitów Trzewiczkowych jak i Bosych. Zasady powstałe w 1209 roku w Palestynie zasadniczo różniły się od tych powstałych na terenach Europy. Różnice te widoczne się także w architekturze założeń karmelitańskich. Przede wszystkim reguła określa miejsce, w jakim budowany ma być klasztor, czyli miejsce ustronne. Każdy zakonnik od momentu przyjęcia do wspólnoty będzie posiadał własną celę nadaną przez Przeora.

„Wszyscy mają przebywać osobno w swoich celach lub blisko nich, rozważając dniem i nocą Prawo Boże, czuwając na modlitwie, chyba że czymś innym słusznym wypadnie się zająć”¹

¹ Na podstawie: Zieliński J.: Klasyczne teksty karmelitańskie, Lublin 1998

Po środku cel, w centralnym miejscu, miała znajdować się kaplica. Miejsce spotkań i wspólnych posiłków pełnił refektarz. Cela przeora musiała się znajdować przy wejściu do całego założenia, aby mógł witać jako pierwszy nowoprzybyłych gości oraz mieć pieczę nad całym obiektem. Przepisy te są podstawą konstytucji i życia Karmelitów Trzewickowych i Bosych, którzy całą swoją regułę oparli wyłącznie na zasadach patriarchy jerozolimskiego.

3. Przepisy budowlane Karmelitów Bosych

Podstawową różnicą pomiędzy tymi dwoma gałęziami wywodzącymi się Góry Karmel jest fakt, że jedynie Karmelici Bosi stworzyli przepisy budowlane określające układ funkcjonalno – przestrzenny, a także wymiary poszczególnych pomieszczeń wchodzących w skład całego kompleksu. Uwagę zwraca na tą różnicę Ojciec B. Wanat w książce pt.: „Z dziejów zakonnego budownictwa barokowego w Małopolsce”:

„(...) W Małopolsce w XVII i XVIII wieku własne programy budowlane, szczegółowe przepisy budowy i wystroju kościołów i klasztorów posiadali Jezuici, Kameduli, Karmelici Bosi, Reformaci i Kapucyni. (...)”²

Na przełomie XVI i XVII wieku zostały podjęte działania mające na celu regulację zasad związanych z budową założenia, wyborem miejsca, gabarytami kościoła jak i klasztoru oraz wystroje wnętrza. Pierwsze przepisy z 1581 i 1590 roku były bardzo ogólnikowe. Podobnie w 1611 w konstytucji określono opisowo wymagania skupiając się na skromności wystroju i braku wież.

Dopiero w 1614 roku na Kapitułe Generalnej w Rzymie utworzono komicję do opracowania projektu przepisów budowy kościołów i klasztorów dla całej kongregacji włoskiej. Zasady te zostały ustalone według uznanego wzorca istniejącego kościoła Sancta Maria Della Scala autorstwa Francesco da Voltera. Zasady zapisane w 1614³ roku określały główne wymiary kościoła, kaplic jak i dla części przeznaczonych dla zakonników. Część klasztorna podzielona była na dwie strefy: zewnętrzną – zlokalizowaną wokół małego dziedzińca oraz wewnętrzną (właściwą) – ulokowaną wokół dziedzińca głównego. Wartości liczbowe podane w palmach (1 palma = 24 cm) dotyczyły takich pomieszczeń jak: cela, oratorium, refektarz, wirydarz, dziedziniec mniejszy i krużganki. Przepisy te zostały skorygowane w 1617 roku gdzie przede wszystkim wprowadzono podział na klasztory mniejsze (20 cel) i większe (40 cel). Wymiary bardziej szczegółowo określały gabaryty

² Wanat B.: Z dziejów zakonnego budownictwa barokowego w Małopolsce. Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 2006

³ Porównanie: Szatanek Ł., Przepisy budowlane Karmelitów Bosych i Trzewickowych, [w] Bzówka J. (red.): Badania doświadczalne i teoretyczne w budownictwie, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2012

poszczególnych części. Ustalenia zostały ostatecznie skorygowane w 1623 roku i stały się kanonem dla całej kongregacji włoskiej. Zostały one dołączone do konstytucji jako obowiązujące prawo. Przepisów tych bardzo surowo przestrzegano w XVII wieku, ale już XVIII wieku nastąpiło rozluźnienie powodujące, że obiekty wtedy powstające posiadały wieże i kopuły.

4. Założenie ŚŚ. Michała i Józefa w Krakowie

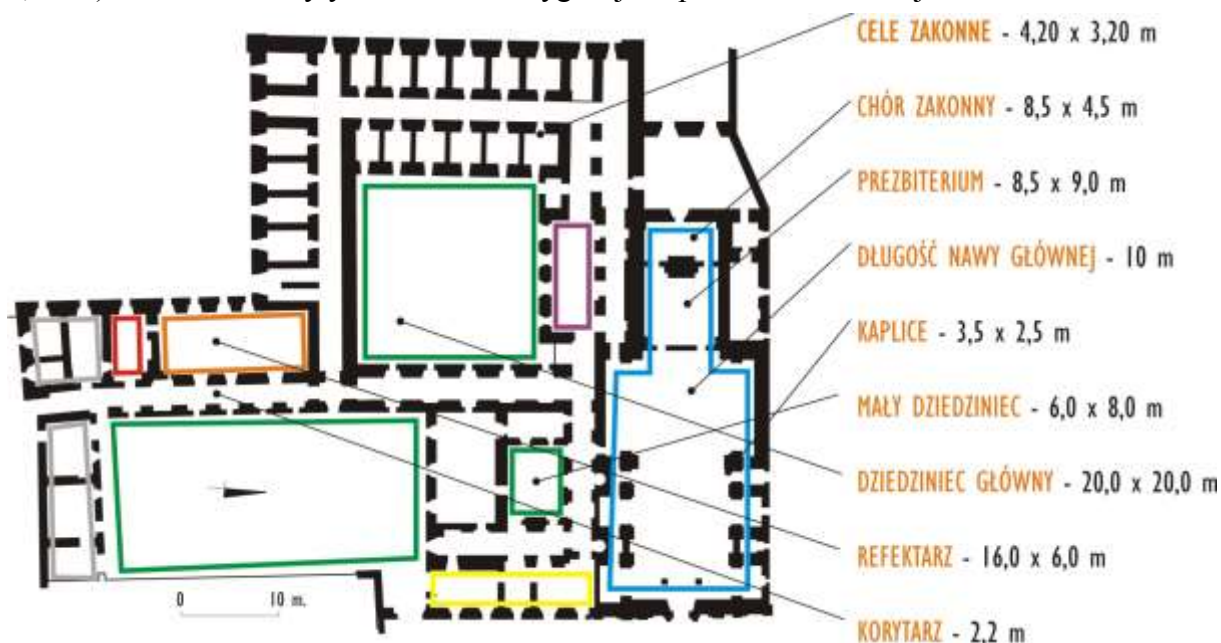
Rozwój Karmelitów Bosych na ziemiach Polski rozpoczął się na początku XVII wieku kiedy zakonnicy wysłani zostali z Rzymu na misję na wschód Europy. Podczas wędrówki i wypadków losu zatrzymali się w Krakowie. Moment ten zaważył na dalszych dziejach nowej gałęzi karmelitańskiej. Kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny na ul. Kopernika w Krakowie był pierwszym założeniem powstałym poza terytorium Włoch. Budowany był on jako założenie mniejsze przeznaczone dla maksymalnie 20 zakonników. Ze względu na szkodliwe warunki zdrowotne oraz położenie poza murami starano się znaleźć (na budowę nowego założenia) teren w obrębie murów miejskich. Klasztor ŚŚ. Michała i Józefa położony jest przy ulicy Poselskiej (dawniej Św. Józefa) i ul. Senackiej (dawniej Św. Michała). Lokalizacja taka zapewniała bezpieczeństwo oraz bliskość Zamku Królewskiego, jednocześnie położony był lekko na uboczu miasta. Obiekt wybudowany był jako klasztor większy przeznaczony dla 40 zakonników z myślą o rozwoju zakonu. Założenie ŚŚ. Michała i Józefa posiada bardzo zróżnicowaną i krótką historię. Już w 1797 roku władze austriackie zajęły klasztor przeznaczając go na więzienie. Na miejscu kościoła później stanął sąd. Obecnie teren będący własnością Karmelitów zajmuje Muzeum Archeologiczne i Muzeum Geologiczne. Informacje dotyczące założenia można czerpać z następujących źródeł⁴:

- 1) Rzut przyziemia kościoła i klasztoru z 1797 roku;
- 2) Kołłątajowski plan Krakowa z 1785 roku;
- 3) Pomiary krypt grobowych Radwańskiego z 1841 roku;
- 4) Skromna ikonografia.

Kościół ŚŚ. Michała i Józefa był budynkiem zbudowanym na rzucie krzyża łacińskiego. Korpus trójnawowy z nawami bocznymi zredukowanymi do kaplic (3,5 x 2,5 m) połączonymi sklepionymi przejściami. Prezbiterium o wymiarach 8,5 m na 9 m zakończone było ścianą prostą, za którą znajdował się chór zakonny (8,5 x 4,5 m). Klasztor według przepisów podzielony był na dwie części zlokalizowane wokół małego dziedzińca (6 x 8 m) oraz wirydarza w kształcie kwadratu o boku 20 metrów. W skrzydle południowo – wschodnim

⁴ Wanat B.: Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605 – 1975. Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych ul. Rakowicka 18, Kraków 1979

mieścił się refektarz o szerokości 6 metrów i długości 16 metrów. Cele zakonne (4,20 m x 3,20 m) rozlokowane były na trzech kondygnacjach po 12 cel na każdej.

Rys. 1. Rzut założenia ŚŚ. Michała i Józefa w Krakowie

Fig. 1. Floor plan of foundation SS. Michael and Joseph in Krakow

Źródło: Wanat B., Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605 – 1975, Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych, Kraków 1979
Brykowska M.: Studia nad architekturą baroku układy przestrzenne kościołów Karmelitów bosych. Prace naukowe Politechniki Warszawskiej - prace naukowe – budownictwo – zeszyt 87. Wydawnictwo Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1984.

Na podstawie powyższych danych można stwierdzić, że klasztor ŚŚ. Michała i Józefa zbudowany był jako założenie większe. Zgodnie z założeniami konstytucji podzielony był na dwie części. Dodatkowo takie pomieszczenia jak: wirydarz, korytarze, refektarz zaprojektowane były zgodnie z ustaleniami komisji określającej przepisy budowlane. Reguła Św. Alberta oraz zasady wytworzone na początku XVII wieku dały wzór do naśladowania dla wielu zakonów Karmelitów Bosych w Polsce i Europie. Podobieństwo tych założeń jest cechą rozpoznawalną i ważną dla Zakonu.

5. Bibliografia

1. Brykowska M.: Studia nad architekturą baroku układy przestrzenne kościołów Karmelitów bosych. Prace naukowe Politechniki Warszawskiej - prace naukowe – budownictwo – zeszyt 87. Wydawnictwo Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1984.
2. Esteve H., Guarch J.: Zakon Karmelitów. Na siódme stulecie Szkaplerza Świętego 1251 – 1951. Tom I. Młody Karmel, Kraków 1988
3. Szatanek Ł., Przepisy budowlane Karmelitów Bosych i Trzewickowych, [w] Bzówka J. (red.): Badania doświadczalne i teoretyczne w budownictwie, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2012
4. Wanat B.: Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605 – 1975. Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych ul. Rakowicka 18, Kraków 1979
5. Wanat B.: Z dziejów zakonnego budownictwa barokowego w Małopolsce. Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 2006
6. Zieliński J.: Klasyczne teksty karmelitańskie, Lublin 1998

ABSTRAKT: Analiza założenia Karmelitów Bosych p.w.: ŚŚ. Michała Archaniola i Józefa w świetle przepisów budowlanych i reguły

Obiekty budowlane jakimi są założenia klasztorne w diametralny sposób różnią się od założeń świeckich. W procesie projektowania oprócz uwzględnienia aktualnych przepisów prawa budowlanego należy uwzględnić przepisy regułowe oraz religijne związane z danym zakonem. Reguła często w sposób jednoznaczny wyróżnia dane założenie od innych.

Zakonem opisanym w referacie są Karmelici Bosi (Zakon Braci Bosych Najśw. Maryi Panny z Góry Karmel). Swoje początki wywodzą z Palestyny dokładnie z Góry Karmel. W momencie powstania pierwszej reguły Św. Alberta w sposób jednoznaczny określono zasady funkcjonalno – przestrzenne dla Karmelitów. Po rozłamie w połowie XVI wieku Karmelici Bosi (w odróżnieniu od Karmelitów Trzewickowych) jako nowa gałąź i niezależny zakon powrócili do korzeni. Reguła Św. Alberta oraz rygorystyczne przepisy budowlane dokładnie określają wygląd oraz układ funkcjonalny założeń klasztornych. Wymiary poszczególnych pomieszczeń zmieniają się na przestrzeni wieków. Jednak zasada, położenie pomieszczeń oraz ilość cel pozostaje bez zmian.

W referacie przedstawiono nieistniejące już założenie Karmelitów Bosych pw. ŚŚ. Michała Archaniola i Józefa w Krakowie (drugi klasztor Karmelitów Bosych - pierwszy położony był poza murami). Analizę przeprowadzono pod względem zgodności

rzutu z przepisami i regułą. Na podstawie przeprowadzonej analizy można określić zmagania projektowe architekta, co do zaspokojenia własnej wyobraźni i przepisów narzuconych przez Zakon.